

*Andrzej Kotala
Akademia Rolnicza w Krakowie*

Kierunki dostosowywania się gospodarstw rodzinnych Polski Południowej do nowych warunków ekonomicznych

395

I. Wprowadzenie

Konsekwencją wprowadzenia w roku 1989 zasad gospodarki rynkowej w rolnictwie była gwałtowna zmiana na polskim rynku rolno-żywnościowym. W ciągu jednego roku nastąpiło przejście od gospodarki niedoborów do gospodarki nadwyżek. Ta zmiana była zaskoczeniem dla producentów rolnych przyzwyczajonych do łatwego zbytu wytworzonych produktów. Spadek popytu i nie kontrolowany import żywności potęgowały nadwyżki i przyczyniły się do relatywnego obniżenia cen polskich towarów rolnych. W wyniku tego obniżyła się znacznie opłacalność produkcji, a w efekcie poziom intensywności [1]. Spadek intensywności rolnictwa szacowany jest średnio w kraju na 30%, a w niektórych przypadkach nawet na 50% [7]. Jak wynika z badań IERiGŻ, tylko około 25% gospodarstw użytkujących 38% użytków rolnych radzi sobie w sposób zadowalający z wymogami gospodarki rynkowej [5]. Pozostałe przeżywają różnego rodzaju trudności w dostosowaniu się do nowej sytuacji ekonomicznej.

Region Polski Południowej jest pod wieloma względami specyficzny, stąd i trudności, jakie przeżywają tu gospodarstwa i rodziny rolnicze, są nieco inne niż w pozostałych częściach kraju. Nowe problemy, jakie dziś nurtują środowisko wsi i rolnictwa, stwarzają potrzebę badań. Ich niewielki wycinek prezentuje niniejsza praca.

II. Cel pracy i metodyka

Celem opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie: jak zachowują się użytkownicy gospodarstw rolnych w Polsce Południowej po wprowadzeniu zasad gospodarki rynkowej. Mamy na uwadze zarówno procesy dostosowawcze, jakie zachodzą w sferze produkcji rolniczej, jak też rozmiary ekstensyfikacji widzianej zwłaszcza

poprzez zmiany, jakie zaszły w ostatnich latach w stosowaniu obrotowych środków produkcji.

Rozważania opieramy na wynikach badań zrealizowanych w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Akademii Rolniczej w Krakowie. Badania dotyczące procesów adaptacyjnych w rodzinnych gospodarstwach rolnych przeprowadzono w 1992 roku na próbie 437 gospodarstw zlokalizowanych w 8 gminach reprezentujących 4 województwa Polski Południowej. Zarówno województwa, jak i poszczególne gminy zostały wytypowane w taki sposób, aby uwzględnić zróżnicowanie warunków naturalnych i społeczno-ekonomicznych istniejące w tej części kraju. Podstawowym kryterium doboru danej jednostki administracyjnej do badań była gęstość zaludnienia (liczba mieszkańców na 100 ha użytków rolnych). Na tej podstawie wydzielono trzy grupy gmin. Grupę I stanowiły gminy o gęstości zaludnienia przekraczającej 250 osób/100 ha UR. Zaliczono do niej gminy podmiejskie: Alwernia w woj. krakowskim, Wierzchosławice w woj. tarnowskim i Osiek w woj. bielskim. Do grupy drugiej (o gęstości zaludnienia mieszczącej się w granicach 151–250 osób na 100 ha UR) należą trzy gminy podgórskie: Raba Wyżna i Łużna w woj. nowosądeckim oraz Milówka w woj. bielskim. Trzecią grupę stanowią dwie gminy o charakterze rolniczym: Gołcza w woj. krakowskim i Radgoszcz w woj. tarnowskim, o zaludnieniu nie przekraczającym 150 osób/100 ha UR. Wielkość próby badawczej oraz sposób doboru gospodarstw stwarzają podstawę do uznania wyników badań za charakterystyczne dla całego regionu Polski Południowej*.

W tabeli 1 przedstawiono rozkład badanych gospodarstw w poszczególnych kategoriach gmin z uwzględnieniem zróżnicowania obszarowego.

Tabela 1. Liczba badanych gospodarstw wg powierzchni użytków rolnych w poszczególnych grupach gmin

Grupa gmin	Liczba gospodarstw wg powierzchni UR [ha]			Razem	Średnia powierzchnia użytków rolnych w 1 gospodarstwie
	do 2	2–5	powyżej 5		
I	83	66	11	160	2,49
II	63	96	18	177	2,83
III	13	45	42	100	4,74
Ogółem	159	207	71	437	3,13
Udział %	36,4	47,4	16,2	100,0	x

*W wytypowanych do badań jednostkach administracyjnych dokonano losowania gospodarstw, w których przeprowadzono wywiady, posługując się kwestionariuszem badawczym sporządzonym w Akademii Rolniczej w Krakowie. Zebrany materiał ankietowany został poddany obróbce statystycznej i opracowany za pomocą analizy opisowej.

III. Tendencje i kierunki zmian w gospodarstwie i produkcji rolniczej

---

W celu określenia głównych tendencji, jakie towarzyszą procesom adaptacyjnym gospodarstw rodzinnych do nowej sytuacji ekonomicznej, badaniami objęto zmiany jakie w nich zachodziły w latach 1989–1992. Umożliwia to określenie kierunku zmian w strukturze gospodarstw, ich organizacji i produkcji, bezpośrednio po wprowadzeniu zasad gospodarki rynkowej.

W wymienionym okresie nie nastąpiły większe zmiany w powierzchni badanych gospodarstw. Te, które miały miejsce, dotyczą zaledwie 4,5% badanych gospodarstw, z czego 2,5% zwiększyło swój obszar. Zdecydowana większość rolników zadowala się dotychczasowym obszarem gospodarstwa, nie wyrażając chęci jego zwiększenia. Co więcej, ponad 20% respondentów określiło obszar swego gospodarstwa jako "zbyt duży". Udział tego typu odpowiedzi rośnie wraz ze wzrostem powierzchni UR. Jedynie 12% respondentów uważa obszar swego gospodarstwa za niewystarczający ("zbyt mały").

W opinii rolników optymalna powierzchnia gospodarstwa w tym regionie wynosi 2,5 ha. Ten stosunkowo niewielki postulowany obszar wynika z upowszechniania się w tej części kraju dwuzawodowego modelu rolnictwa. Pomimo występujących ostatnio trudności na rynku pracy model taki znajduje szczególne uznanie, zwłaszcza u młodych rolników, którzy decydując się na objęcie gospodarstwa, z góry przesądzają o jego dwuzawodowym charakterze**.

Wyniki badań wskazują, że proces przemian w strukturze obszarowej gospodarstw będzie przebiegał w tej części kraju, podobnie jak do tej pory, z niewielkim nasileniem. Świadczą o tym wypowiedzi dotyczące przewidywanych losów gospodarstwa. Wprawdzie dla połowy respondentów (zwłaszcza młodszych) przyszłość gospodarstwa nie jest jeszcze wiadoma, to jednocześnie duża grupa gospodarstw (41%) zostanie przekazana następcy bez większych zmian obszarowych. Według obecnych przewidywań zaledwie 3% gospodarstw będzie w przyszłości sprzedane innym rolnikom.

Tak więc skala przepływu ziemi i możliwości poprawy struktury agrarnej w tym regionie będą w dalszym ciągu niewielkie.

Nieco większe zmiany w ciągu ostatnich lat obserwuje się w produkcji rolniczej gospodarstw oraz w jej organizacji. Świadczą o tym wyliczone dla każdego badanego obiektu wskaźniki intensywności produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz ogólny wskaźnik intensywności organizacji gospodarstwa***. Porównując te wielkości dla lat 1992 i 1989, można stwierdzić, że w tym czasie nie uległa większym zmianom

---

** Problemy gospodarstw ludności dwuzawodowej szerzej podejmuje autor w pracy pt. "Czynniki rozwoju produkcji rolniczej w drobnych gospodarstwach ludności dwuzawodowej" [8].

*** Intensywność organizacji badanych gospodarstw obliczono za pomocą metody punktowej wg Kopcia [6].

struktura i wielkość produkcji roślinnej. Jej intensywność utrzymała się na tym samym poziomie i średnio w jednym gospodarstwie wyraża się sumą 165 pkt.

Zgodnie z oczekiwaniem największe zmiany produkcyjne w badanych gospodarstwach dokonały się w hodowli. Przekonują o tym dane zawarte w tabeli 2, obrazujące wskaźniki obsady zwierząt w sztukach dużych na 100 ha UR w roku 1992 i 1989.

Tabela 2. Obsada zwierząt w SD/100 ha UR w grupach gospodarstw wg powierzchni użytków rolnych

Gospodarstwa wg powierzchni użytków rolnych [ha]	Średnia wielkość obsady [SD/100 ha UR] w roku		Wskaźnik zmian $\frac{1992}{1989}$
	1992	1989	
do 2	126	155	0,81
2–5	114	139	0,82
powyżej 5	91	131	0,70
Razem	115	143	0,80

Średnio w całej próbie na przestrzeni ostatnich trzech lat produkcja zwierzęca zmniejszyła się o 20%. Największy spadek pogłowia miał miejsce w grupie gospodarstw o powierzchni przekraczającej 5 ha użytków rolnych. Niepokojący jest też fakt, że najbardziej zmniejszyła się obsada inwentarza w III grupie gmin (o charakterze rolniczym). Wskaźnik zmian dla tej grupy wynosi 0,63, co oznacza, że w okresie 1989–1992 obsada zwierząt zmniejszyła się o 37%. Najmniej z kolei obniżyły produkcję zwierzęcą gminy podgórskie należące do grupy II. Stosunek średniej obsady inwentarza żywego w 1992 i 1989 r. zamyka się w tej grupie wskaźnikiem 0,88 (tabela 3).

Tabela 3. Średnia obsada zwierząt (SD/100 ha UR) w 1992 r. i jej zmiany w stosunku do 1989 r. w badanych gospodarstwach wg grup gmin

Grupy gmin	Średnia wielkość obsady [SD/100 ha UR] w roku		Wskaźnik zmian $\frac{1992}{1989}$
	1992	1989	
I	101	126	0,80
II	141	160	0,88
III	91	143	0,63
Razem próba	115	143	0,80

Spadkowe tendencje w produkcji zwierzęcej wywierają istotny wpływ na zmiany ogólnego wskaźnika intensywności badanych gospodarstw. Średni wskaźnik intensywności dla całej próby, wynoszący w 1992 roku 412 punktów, był niższy w porównaniu z rokiem wyjściowym o 14%. Spadek intensywności najsilniej zaznaczył się w gminach rolniczych (grupa III) i w gospodarstwach o powierzchni ponad 5 ha

—odpowiednio o 25 i 21% (tabela 4). Obniżenie poziomu intensywności gospodarstw w Polsce Południowej nie jest więc tak znaczne jak w innych częściach kraju, choć i tu spotkać można gospodarstwa, gdzie spadek intensywności jest o wiele większy.

Tabela 4. Średni wskaźnik intensywności w 1992 r. i jego zmiany w stosunku do 1989 r. w badanych gospodarstwach wg gmin i grup obszarowych

Wyszczególnienie	Grupy gmin			Grupy obszarowe			Ogółem próba
	I	II	III	<2	2-5	>5	
Średni wskaźnik intensywności w 1992 r.	363	487	360	442	413	342	412
Wskaźnik zmian $\frac{1992}{1989}$	0,83	0,95	0,75	0,87	0,88	0,79	0,86

IV. Stosowanie niektórych środków produkcji

Procesy ekstensyfikacji, jakie dokonują się obecnie w gospodarstwach rodzinnych, przejawiają się szczególnie obniżeniem nakładów czynionych na zakup obrotowych środków produkcji. W opracowaniu zajmujemy się z konieczności wybranymi elementami tych nakładów, wykazując zmiany, jakie nastąpiły w nawożeniu mineralnym, stosowaniu materiału kwalifikowanego, zakupie pasz treściwych itp.

Poziom nawożenia mineralnego w badanych gospodarstwach obniżył się w badanym okresie o 37%. Średnia dawka NPK zmniejszyła się w tym czasie ze 141 kg do 89 kg na 1 ha użytków rolnych. Nieco większe dawki nawozów mineralnych stosują gospodarstwa drobne nie posiadające dostatecznej ilości obornika.

Mówiąc o nawożeniu mineralnym, nie sposób pominąć nawozów wapniowych, których rola w poprawianiu żyzności gleby jest rolnikom na ogół znana. Rozmiar ich stosowania, nawet w okresach korzystnych dla rolnictwa, był niewystarczający. Wraz z wprowadzeniem rynkowych zasad dystrybucji (wzrostu cen, kosztów transportu i usług) znaczna część gospodarstw zaprzestała stosowania tego rodzaju nawozów. Zjawisko to znajduje pełne potwierdzenie w badanej próbie. W okresie trzech lat liczba gospodarstw stosujących wapno zmniejszyła się prawie o 2/3 i obecnie wapnuje swoje gleby zaledwie 6% gospodarstw (tabela 5).

W mniejszym stopniu niż nawożenie mineralne spadło zużycie chemicznych środków ochrony roślin, być może ze względu na łatwo widoczne efekty ich stosowania lub niestosowania.

Szczególne znaczenie w produkcji rolniczej ma kwalifikowany materiał siewny, przyczyniający się do wzrostu plonów i poprawy cech jakościowych uprawianych roślin. Rolnicy są świadomi funkcji tego materiału, lecz jego cena uniemożliwia racjonalną wymianę ziarna siewnego i sadzeniaków. W badanej próbie kwalifikowane

Tabela 5. Wybrane wskaźniki charakteryzujące nasilenie procesów ekstensyfikacyjnych w badanych gospodarstwach w latach 1989–1992

Wyszczególnienie	Wskaźnik zmian $\frac{1992}{1989}$
Nawożenie mineralne [kg NPK/ha UR]	0,63
Gospodarstwa stosujące nawożenie wapnem	0,37
Gospodarstwa stosujące chemiczną ochronę roślin	0,94
Powierzchnia objęta chemiczną ochroną roślin	0,83
Gospodarstwa stosujące kwalifikowane ziarno siewne zbóż	0,75
Ogólna ilość zakupionego kwalifikowanego ziarna zbóż	0,68
Gospodarstwa stosujące kwalifikowane sadzeniaki ziemniaków	0,69
Ogólna ilość zakupionych kwalifikowanych sadzeniaków	0,67
Gospodarstwa kupujące pasze treściwe	0,73
Ogólna ilość zakupionych pasz treściwych	0,48

ziarno siewne stosuje ponad 40%, a wymianę sadzeniaków — 38% gospodarstw. W okresie ostatnich trzech lat liczba gospodarstw stosujących kwalifikowane ziarno siewne zmniejszyła się o 1/4, a stosujących kwalifikowane sadzeniaki ziemniaków — o 30% (tabela 5), średnio w całej próbie ilość zużytego ziarna kwalifikowanego i sadzeniaków zmniejszyła się od roku 1989 o 1/3.

Bardzo wyraźnie zmniejsza się zużycie pasz treściwych. W roku 1989 pasze treściwe kupowało 55% gospodarstw, podczas gdy w roku 1992 już tylko 40% badanych gospodarstw. Jeszcze większa różnica dotyczy ilości kupowanych pasz. W tym wypadku średni wskaźnik zmian dla całej próby wynosi 0,48 (tabela 5), co oznacza, że w ciągu trzech lat ilość zakupywanych pasz treściwych zmniejszyła się o połowę. Tak znaczne ograniczenie zakupu pasz miało decydujący wpływ na spadek produkcji zwierzęcej, szczególnie w gospodarstwach nieco większych.

Wnioski

- Specyfika rolnictwa badanego regionu znajduje wyraz w znacznie mniejszym niż przeciętnie w kraju obszarze gospodarstwa oraz produkcji nastawionej głównie na zaspokojenie potrzeb własnych rodzin. Rezultatem takiej sytuacji jest nieco mniejszy spadek intensywności gospodarstw w porównaniu z innymi regionami.
- Struktura obszarowa badanych gospodarstw wykazuje cechy stabilności. Sądząc po wypowiedziach rolników, podobne tendencje utrzymają się również w najbliższej przyszłości.

- Nowe relacje cen, jakie wytworzyły się pod wpływem reguł rynkowych, spowodowały niewielkie zmiany w strukturze zasiewów, polegające na zwiększeniu udziału zbóż kosztem ziemniaków i roślin pastewnych.
- Z tych samych względów dokonały się zmiany produkcji zwierzęcej, a ich nasilenie było znacznie większe aniżeli w produkcji roślinnej. W okresie 1989–1992 pogłowie zwierząt zmniejszyło się o 20%.
- Uwolnienie cen na środki produkcji spowodowało nie kontrolowany ich wzrost i pogorszenie relacji względem cen produktów rolnych. W następstwie tego znacznie ograniczono zakup i stosowanie nawozów mineralnych, wapna, materiału kwalifikowanego i pasz treściwych.
- Badania wykazały, że dotychczasowe funkcjonowanie wolnego rynku w Polsce Południowej nie sprzyjało wyzwaniu inicjatywy produkcyjnej w rolnictwie, a wysiłki użytkowników gospodarstw skierowane są raczej na poszukiwanie pozarolniczych źródeł dochodu.

Literatura

- [1] Gorzelak E. 1991. Produkcja rolnicza w okresie powstawania gospodarki rynkowej. Referat na konferencję "Dostosowywanie się rolnictwa i jego otoczenia do gospodarki rynkowej" — Poznań.
- [2] Gregor B. 1991. Postawy produkcyjne rolników w warunkach przechodzenia do gospodarki rynkowej. Referat na konferencję "Dostosowywanie się rolnictwa i jego otoczenia do gospodarki rynkowej" — Poznań.
- [3] Grochowski Z., Kazimierzczak M. 1991. Dostosowanie się indywidualnych gospodarstw wysokotowarowych do gospodarki rynkowej — Poznań.
- [4] Grzybek M., Makarski S. 1991. Mechanizmy przystosowawcze rolników do sytuacji rynkowej. Referat na konferencję "Dostosowywanie się rolnictwa i jego otoczenia do gospodarki rynkowej" — Poznań.
- [5] Józwiak W. 1991. Przedsięwzięcia adaptacyjne gospodarstw indywidualnych w Polsce w latach 1988–1990. Referat na konferencję "Dostosowywanie się rolnictwa i jego otoczenia do gospodarki rynkowej" — Poznań.
- [6] Kopeć B. 1964. *Ekonomika i organizacja gospodarstw rolnych w zarysie*. Warszawa, PWRiL.
- [7] Kotala A. 1992. Dostosowywanie się rolnictwa i jego otoczenia do gospodarki rynkowej (sprawozdanie z konferencji). *Postępy Nauk Rolniczych* 2.
- [8] Kotala A. 1991. Czynniki rozwoju produkcji rolniczej w drobnych gospodarstwach ludności dwuzawodowej. *Zeszyty Naukowe AR w Krakowie*, Kraków.